

Overzicht best practices Cognitieve Revalidatie voor kinderen en jongeren met NAH

Caroline van Heugten & Joep Janssen
Revalidatiecentrum de Hoogstraat
Augustus 2009

Dit overzicht is het resultaat van een inventarisatie van best practices op het gebied van de cognitieve revalidatie voor kinderen en jongeren met niet-aangeboren hersenletsel. Deze inventarisatie is uitgevoerd in opdracht van ZonMw en de Hersenstichting Nederland.

Het overzicht is tot stand gekomen door inventarisatie van het aanbod in revalidatie-instellingen en aanpalende sectoren in Nederland. Daarnaast is een uitgebreid literatuuronderzoek uitgevoerd. Het volledige eindrapport behorende bij de inventarisatie is te vinden op www.kinderrevalidatie.info.

Bij de inventarisatie is uitgegaan van 'neuropsychologische revalidatie' volgens de indeling van Fasotti (2005), waarbij naast cognitieve revalidatie in engere zin, ook aandacht is voor emotionele, sociale en gedragsmatige interventies. De interventies vallen onder de revalidatiegeneeskundige zorg en zijn gericht op zowel het kind zelf, als het gehele systeem rondom het kind. Het betreft kinderen en jongeren in de leeftijd van 1 tot 25 jaar met de diagnose NAH, waaronder word verstaan alle beperkingen die het gevolg zijn van een klap tegen het hoofd (geweld van buitenaf, bijvoorbeeld contusio cerebri), een ziekte van de hersenen (hersentumor, -infarct, -bloeding, meningitis, encefalitis), bijna-verdrinking en vergiftiging.

Alle verzamelde informatie en materialen zijn in dit overzicht weergegeven en gerangschikt in de volgende 6 categorieën:

- Categorie 1: Volledig uitgeschreven protocol aanwezig, dat op effectiviteit is getoetst, specifiek voor kinderen en jongeren met hersenletsel.
- Categorie 2: Training, ontwikkeld in een ander land, waarvan een Engelstalig protocol aanwezig is, dat op effectiviteit is getoetst, specifiek voor kinderen en jongeren met hersenletsel.
- Categorie 3: Volledig uitgeschreven protocol aanwezig, specifiek voor kinderen met hersenletsel, geen informatie over effectiviteit bekend.
- Categorie 4: Intern beschreven protocol, specifiek voor kinderen met hersenletsel, die nu beschikbaar zijn gesteld voor toepassing buiten het eigen centrum.
- Categorie 5: Commercieel verkrijgbaar product, niet specifiek voor kinderen met hersenletsel, echter wel (vaak) toegepast bij deze doelgroep.
- Categorie 6: Voor sommige domeinen is specifiek aandacht tijdens NAH-revalidatie zonder uitwerking op papier.

Domein	Cat. 1	Cat. 2	Cat. 3	Cat. 4	Cat. 5	Cat. 6
Algemene aanpak cognitieve functies			X		X	
Verlaagd bewustzijn	X					
Oriëntatie					X	
Aandacht	X			X	X	
Mentaal tempo						X
Geheugen	X			X	X	
Agendagebruik				X	X	X
Executieve functies						
Gedragsregulatie					X	
Visueel-ruimtelijke waarneming					X	
Apraxie						
Communicatie			X	X		
Verkeerstraining						X
Ontspanning					X	X
Vermoeidheid/belastbaarheid					X	X
Sociale vaardigheidstraining				X	X	
Verwerking en acceptatie			X	X	X	X
Emoties/depressie					X	X
Familiegerichte training		X		X		
Voorlichting aan NAH-jongeren			X	X		X
Voorlichting aan familie en betrokkenen			X	X	X	X

In de volgende centra/scholen is sprake van **een overstijgend programma** specifiek voor kinderen en jongeren met NAH:

Sint Maartensschool en st. Maartenskliniek, Nijmegen

De Sint Maartensschool is een school voor zeer gespecialiseerd onderwijs aan leerlingen met een lichamelijke en/of meervoudige handicap en langdurig zieke kinderen. De school werkt intensief samen met het revalidatiecentrum van de Sint Maartenskliniek. Er is een gezamenlijk, volledig beschreven behandelprogramma specifiek voor kinderen met NAH. Er is een observatiegroep voor kinderen met NAH die opgenomen zijn of revalidatiedagbehandeling ontvangen in het revalidatiecentrum. Daarnaast is er een NAH-klas voor kinderen van 4 tot 13 jaar. Voor de kinderen die ouder zijn dan 13 jaar wordt nauw samengewerkt met SG Mariendaal en Werkenrode.

SG Mariendaal, Arnhem

SG Mariendaal biedt speciaal onderwijs en voortgezet speciaal onderwijs aan kinderen en jongeren met een lichamelijke, verstandelijke of meervoudige beperking in de leeftijd van 4 tot 20 jaar. Er is een NAH-observatieklas voor kinderen van 8 tot 16 jaar en een NAH-transitieklas voor kinderen vanaf 16 jaar. De transitieklas is een tweejarig programma waarin het kind wordt voorbereid op de transitie van school naar werk en/of vervolgopleiding. Er wordt in groepsverband en individueel intensief aandacht besteed aan sociaal maatschappelijke vaardigheden. De ambulante begeleiders zijn gespecialiseerd in NAH.

Categorie 1: Volledig uitgeschreven protocol aanwezig, dat op effectiviteit is getoetst, specifiek voor kinderen met hersenletsel (RN: rood bolletje)

Algemene aanpak bij verlaagd bewustzijn

Vroege Intensieve Neurorevalidatie (VIN) wordt aangeboden door RC Leijpark als enige revalidatiecentrum.

Behandelprogramma voor kinderen en jongeren tot 25 jaar die na een ernstig traumatisch hersenletsel in een vegetatieve of lage bewustzijnstoestand verkeren.

Informatie over de VIN behandeling is te verkrijgen via Rc Leijpark.

Aandacht en geheugen

Amsterdamse Training van Aandacht en Geheugen voor kinderen (ATAG-K)

C Hendriks & T van de Broek-Sandmann, 1996

Training voor verbeteren van cognitieve functies, voor kinderen van 8 tot 18 jaar oud.

Geschikt voor psychologen, (ortho)pedagogen, remedial teachers en leerkrachten

Volledig programma duurt 20 weken; losse onderdelen kunnen ook aangeboden worden.

In RC Heliomare wordt de ATAG-k ook gebruikt voor: vertraagd tempo, executieve functies en ontspanning.

Op SG Mariendael en de Maartensschool is het programma geïntegreerd in het NAH-schoolaanbod (NAH-observatieklas en NAH-transitieklas).

De ATAG-k is verkrijgbaar via: www.pearson-nl.com

Categorie 2: Training, ontwikkeld in een ander land, waarvan een Engelstalig protocol aanwezig is, dat op effectiviteit is getoetst, specifiek voor kinderen en jongeren met hersenletsel.

Familiegerichte revalidatie (Braga, 2005)

De RCT van Braga (2005) bestond uit 2 verschillende behandelmogelijkheden die tegen elkaar werden afgezet. De helft werd behandeld middels een direct klinische benaderingswijze (DCD) en de andere groep werd behandeld middels de familie-supported behandelwijze (IFS). De groepen werden gerandomiseerd verdeeld in twee groepen en vervolgens een jaar behandeld middels de twee verschillende methoden (N=38 en N=34). De groep van de direct klinische benaderingswijze werd uitsluitend behandeld door professionals en in een relatief geïsoleerde omgeving. De IFS groep werd behandeld middels het SARAH family-based rehabilitation programma. De ouders/verzorgers in de IFS groep kreeg in de eerste periode een uitgebreide uitleg over hoe ze hun kind konden begeleiden in de trainingen en het maken van tests. Ook kregen de IFS deelnemers huisbezoeken om zo het sociale gedrag in de thuissituatie te verklaren en te sturen. Op alle gebieden werden er vervolgens in deze groep doelen gesteld om samen aan te werken. Hiervoor werd een database van 200 plaatjes gebruikt om verschillende handelingen visueel te ondersteunen. Elk kind in deze groep kreeg ook twee case-managers om vragen te beantwoorden van de ouders en om mee te kijken thuis en op school waar de problemen liggen. De controle groep (DCD) werd 2 uur per dag, 5 dagen per week behandeld door specialisten in het revalidatiecentrum. De specialisten waren vrij om de school en/of familie te benaderen voor vragen, maar konden geen bezoek brengen.

Uit de resultaten bleek dat het opleidingsniveau van de ouders/verzorgers geen invloed had op kinderen. Beide groepen hadden baat bij de behandeling alleen de IFS groep verbeterde statistisch significant. Dit was gemeten met de WISC III en de SARAH scale. Deze studie heeft dus bewezen dat het actief deelnemen van de ouders aan het revalidatietraject duidelijk toegevoegde waarde heeft voor het revalideren en het kind naar een hoger niveau van functioneren kan brengen. Het sterke van deze studie is ook dat het een goed uitgevoerde RCT is en ook zijn sterke en zwakte punten verklaart in het artikel

De interventie is uitgebreid beschreven in een boek in de vorm van een handleiding met een CD met oefenmateriaal zodat een individueel trainingsprogramma voor een kind kan worden samengesteld. Het gaat om het volgende boek:

Braga LW, Campos da Paz Jr. A, (Eds.). (2005) The child with traumatic brain injury or cerebral palsy: a context-sensitive, family-based approach to development. Oxford, UK: Taylor & Francis.

Probleemoplossende vaardigheidstraining

In de RCT van Wade (2006) werd de 'family-centreded problemsolving method' (FPS) getoetst ten opzichte van de gebruikelijke zorg. Deze studie wil laten zien wat de noodzaak is van het betrekken van de ouders/familie in het revalidatieproces van de jonge revalidant. In de FPS groep ondergingen 16 families de hele interventie, evenveel als in de controle groep (UC=usual care). De interventie duurde 6 maanden, inclusief 7 tweewekelijkse trainingssessies voor de families gericht op probleemoplossing en vaardigheidstraining. Daarnaast kregen de families nog individuele trainingssessies die gericht waren op probleemoplossend vermogen en het herkennen van stressoren binnen de families. Door middel van deze trainingen waren de families in staat om het volledige protocol te doorlopen. In de training die de families vervolgens aan de revalidanten gaven kwamen steeds didactische

vaardigheden en probleemoplossende vaardigheden naar voren. De families mochten zelf kiezen of ze hun trainingen in de kliniek deden of thuis. De training voor het probleemoplossend vermogen werd gebaseerd op het framework van D'Zurilla en Nezu (1999) waarin een 5-stappenplan wordt beschreven: Aim, Brainstorm, Choose, Do it and Evaluate (ABCDE). Verder kwamen er in het protocol verschillende zaken aan de orde als crisismanagement, communicatievaardigheden en planningsvaardigheden. De 'Positive Everyday Routines' methode van Ylvisaker en Feeney (1998) werd ook gebruikt als methode om structuur aan te brengen in de omgeving van het NAH kind. De controle groep ontving de 'normale' behandeling die iedereen ontvangt met NAH. In de resultaten van het onderzoek wordt beschreven dat de FPS groep significant betere vooruitgang boekte op het gebied van internalizeren, angst en depressie, afbreken van de behandeling. De interventie had wel een positief effect, maar ook een aantal punten waarop niet gescoord werd. Bijvoorbeeld de stress bij de ouders die niet significant verminderde en conflictsituaties tussen kind en ouder veranderde minimaal. Het programma moet dus worden vernieuwd en meer focus op het managen van het probleemoplossend/stressverlagend vermogen en het managen van het verstoorde gedrag van het kind.

De probleemoplossende vaardigheidstraining (Wade, 2006) is uitgegeven in handleidingen met de titels:

- Counselor Assisted Problem Solving Program (CAPS), a manual for therapists
- Teen Online Problem Solving program (TOPS) intervention manual.

Beide programma's zijn gericht op de groep adolescenten van 11 tot 18 jaar. Momenteel zijn de onderzoekers bezig met een ouder-vaardigheidstraining voor de groep 3-8 jarigen.

De manuals zijn verkrijgbaar via het lectoraat Meedoen met beperkingen aan de Haagse Hogeschool.

Categorie 3: Volledig uitgeschreven protocol aanwezig, specifiek voor kinderen met hersenletsel, geen informatie over effectiviteit bekend (RN oranje bolletje)

Algemene aanpak behandeling cognitieve problemen

Handleiding Cognitieve behandeling, een interdisciplinaire werkwijze (ICB)

J. Spikman en D. van der Kaden, 2004

Een geïntegreerde vorm van behandeling van cognitieve problemen waarbij het gehele behandelteam dezelfde aanpak en terminologie hanteert.

Cognitieve domeinen:

- bewustzijn, tempo en aandacht
- waarnemen
- onthouden
- handelen
- communiceren
- gedrag

De aanpak is niet specifiek ontwikkeld voor kinderen en jongeren, maar wordt in Friesland wel bij deze groep toegepast.

Te bestellen via Revalidatie Friesland.

Communicatie

Communicatieve ontwikkeling van niet-sprekende kinderen en hun communicatie partners (COCP)

M. Heim, V. Jonker & M. Veen, 2006

Er is evaluatieonderzoek verricht (Heim, 2001) en de implementatie van het COCP-programma is systematisch geëvalueerd (Heim en Jonker, 1996). Het programma wordt in diverse revalidatiecentra toegepast bij kinderen met hersenletsel, maar daarvoor is het niet specifiek ontwikkeld en geëvalueerd.

Een cyclus van het programma duurt 6 tot 8 maanden.

Te bestellen via cocp@heliomare.nl

Verwerking en voorlichting

RIK: Revalidatie en ik

Een spel waarbij de spelers via een speltafel en animaties geprikkeld worden om over situaties na te denken die na de revalidatie in het 'normale' leven kunnen ontstaan. Met behulp van een docentenbegeleiding en een werkboek voor de jongeren zelf, wordt er een format voor elk kind aangeboden. Het werkboek wordt door de revalidant zelf ingevuld en kan zo ook een rol spelen in de verwerking. Ook kan hiermee de dialoog worden aangegaan in de thuissituatie of kan het boek een verduidelijking zijn naar familieleden of andere omstanders.

RIK is te bestellen via RC De Hoogstraat.

j.allemeinders@dehoogstraat.nl

De kosten zijn rond de 900,- euro voor de speeltafel met toebehoren en de animaties, exclusief training.

Verwerking en voorlichting naastbetrokkenen

Brusjes programma

Groepsprogramma voor broertjes en zusjes van kinderen en jongeren met hersenletsel, ontwikkeld door Martine Kapitein (SG Mariendael, Arnhem).

Momenteel wordt uitgave van dit programma door de Hersenstichting voorbereid.

www.hersenstichting.nl

Algemene informatie: www.brusjes.nl

Categorie 4: Intern beschreven protocol, specifiek voor kinderen met hersenletsel, beschikbaar gesteld voor verspreiding buiten het eigen centrum (RN: blauw bolletje)

Agendagebruik, geheugen en oriëntatie

Geheugenorientatieboek

Het geheugenorientatieboek wordt voor elk kind/jongeren zo snel mogelijk na de start van de revalidatie gemaakt. Dit boek bevat een handleiding voor het gebruik ervan, persoonlijke gegevens, een agenda, themabladen psycho-educatie, een dagboek, afspraken en behandeldoelen per discipline. Informatie over het boek kan verkregen worden bij de Coördinator Cognitieve Revalidatie van rc Leijpark: b.vanhuijgevoort@rcleijpark.nl

Geheugenwerkboek

Het leren omgaan met een geheugenwerkboek wordt aangeboden aan kinderen en jongeren met NAH en de mentale leeftijd vanaf 14 jaar. Het gaat om jongeren die een stoornis hebben in het geheugen, die leidt tot beperkingen in dagelijkse taken, zoals het nakomen van afspraken, het onthouden van nog uit te voeren taken en het adequaat plannen van dagelijkse activiteiten. Het aantal sessies is afhankelijk van het leertempo van het kind. De training wordt individueel aangeboden en in het begin dagelijks; dit wordt afgebouwd naar 1 keer per week. De sessies duren 30 minuten. Informatie over de training kan verkregen worden bij de Coördinator Cognitieve Revalidatie van rc Leijpark: b.vanhuijgevoort@rcleijpark.nl

Geheugen (strategie/compensatie)

Deze training is bedoeld voor jongeren in de leeftijd van 12 tot 18 jaar met geheugenproblemen. Het doel van de cursus is met deze problemen te leren omgaan in het dagelijks leven. De training wordt zowel in groepsvorm als individueel aangeboden en bestaat uit 16 bijeenkomsten (2 keer per week) van elk 45 minuten (individueel) en 75 minuten (groep). Informatie over de training kan verkregen worden bij de Coördinator Cognitieve Revalidatie van rc Leijpark: b.vanhuijgevoort@rcleijpark.nl

Geheugentraining en planning

Het doel van deze training is om inzicht te verwerven en vervolgens strategieën aan te reiken aan jongeren wat betreft geheugenfuncties, en planningsvaardigheden. Middels functietraining, oefeningen in kaart brengen welke beperkingen wat betreft geheugen en planning er zijn. De training is geschikt vanaf 12 jaar en wordt wekelijks in groepsverband aangeboden. Informatie over de training kan verkregen worden via m.kapitein@mariendael.nl

Aandacht

Aandacht (strategie/compensatie)

Deze training wordt in rc Leijpark aangeboden aan kinderen en jongeren met problemen op het gebied van aandacht en concentratie in de leeftijd van 12 tot 18 jaar. De training wordt zowel in groepsvorm als individueel aangeboden en bestaat uit 16 bijeenkomsten (2 keer per week) van elk 45 minuten (individueel) en 75 minuten (groep). Informatie over de training kan verkregen worden bij de Coördinator Cognitieve Revalidatie van rc Leijpark: b.vanhuijgevoort@rcleijpark.nl

Communicatie en verwerking

Jezelf presenteren

Het doel van deze bijeenkomsten is om jongeren vanaf 15 jaar te leren hun eigen individuele beperkingen te verwoorden en te presenteren aan de klas/groep. Daarbij wordt ook aandacht gegeven aan de punten waaraan ze zelf graag willen werken. Elk kind presenteert 2 keer per schooljaar. Daarnaast wordt wekelijks individuele feedback gegeven. Er wordt gewerkt met een gestructureerd volgsysteem. Informatie over de training kan verkregen worden via m.kapitein@mariendael.nl

Expertiseteam Kinderafasie

Het doel van dit expertiseteam is interdisciplinaire diagnostiek en behandeling van taal- en communicatieproblemen bij kinderen en jongeren met neurologische aandoeningen in de leeftijd van 2 tot 18 jaar. Er worden ongeveer 20 kinderen per jaar behandeld door het expertiseteam. Een kind kan via de kinderrevalidatiearts verwezen worden naar het expertiseteam. Meer informatie kan verkregen worden via het afasieteam Rotterdam.

Sociale en maatschappelijke vaardigheidstraining

Sociale vaardigheidstraining

Deze training wordt aangeboden op SG MARIendael aan kinderen en jongeren vanaf 15 jaar en is gericht op het leren omgaan met de gevolgen van het hersenletsel, met name het sociaal-emotioneel functioneren. De cursus wordt gedurende het schooljaar geïntegreerd; de sessies worden in groepsverband gegeven en duren telkens 2 uur. Informatie over de training kan verkregen worden via m.kapitein@mariendael.nl

Dagelijkse maatschappelijke vaardigheden programma

Bij jongeren vanaf 15 jaar die deelnemen aan het transitieprogramma (2 jaar) wordt gedurende 10 weken in programmavorm gewerkt aan maatschappelijke vaardigheden zoals solliciteren, presenteren, een mening vormen, discussiëren, omgaan met humor ed. Vaardigheden worden in groepsverband geoefend en besproken. Daarnaast wordt elke jongeren individueel begeleid. Informatie over de training kan verkregen worden via m.kapitein@mariendael.nl

Voorlichting voor naastbetrokkenen

Cursus psycho-educatie en bewustwording voor ouders en verzorgers.

In rc Leijpark wordt voorlichting over NAH aan ouders en verzorgers gegeven via een groepscursus van 7 bijeenkomsten van elk 2 uur. Het doel van de cursus is informatieverstrekking aan betrokkenen, ondersteuning van bewustwording en verwerking en lotgenotencontact. Informatie over de cursus kan verkregen worden bij de Coördinator Cognitieve Revalidatie van rc Leijpark: b.vanhuijgevoort@rcleijpark.nl

Informatiemap voor ouders en betrokkenen

Sophia revalidatie en rc Rijndam hebben gezamenlijk een informatiemap gemaakt voor ouders en betrokkenen van kinderen en jongeren met NAH. Deze map bevat informatie over hersenen, hersenfuncties en mogelijke gevolgen van NAH. De map is verkrijgbaar via a.dekloet@sophiarevalidatie.nl

Voorlichtingsavonden

In revalidatiecentrum De Hoogstraat wordt op systematische wijze psycho-educatie geboden aan familie en andere betrokkenen van patiënten met NAH. In totaal worden 3 avonden verzorgd. De eerste avond gaat over medische aspecten van NAH en wordt verzorgd door de revalidatiearts. De tweede avond komen cognitieve en gedragsmatige veranderingen na hersenletsel aan de orde en deze avond wordt verzorgd door de psycholoog. De derde avond is er aandacht voor de positie van de partner, de ouders, het gezin en voor vragen over wonen en werken. Daarnaast is er gelegenheid om in te gaan op vragen en onderwerpen die tijdens de eerste twee avonden naar voren zijn gekomen. Deze avond wordt verzorgd door een maatschappelijk werker. De presentaties die op de avonden worden gehouden en bijbehorend informatiemateriaal worden aan de deelnemers beschikbaar gesteld. informatie over dit materiaal kan worden verkregen bij De Hoogstraat via i.rentinck@dehoogstraat.nl.

NAH-Café

Vanuit al eerder gehouden oudercursussen kwam de wens naar voren om naast het cursusaanbod een moment te hebben om elkaar informeel te ontmoeten en waar ouders hun ervaringen met niet-aangeboren hersenletsel kunnen uitwisselen zonder hun kinderen. In april 1998 is dit initiatief van start gegaan en de eerste avonden waren succesvol. Aan de hand van een thema wordt er een start gemaakt om daarna met elkaar in gesprek te gaan.

De ervaring heeft geleerd dat de behoefte aan deze avonden zeer groot is. Graag willen we de groep blijven uitbreiden en nodigen we dan ook iedereen uit deze avond(en) te komen bezoeken. Deze vinden plaats in de personeelskamer van SG Mariëndael VSO. Het café is geopend van 19.30 tot 21.30 uur.

De avonden hebben geen verplicht karakter en de koffie staat klaar.

De avonden worden gegeven door:

Mw. Rita van der Horst, Cultureel Werker/trainer Groot Klimmendaal

Mw. Martine Kapitein, NAH-coördinator en GZ-psycholoog, SG Mariëndael

Informatie over het cafe kan verkregen worden via m.kapitein@mariendael.nl

Categorie 5: Commercieel verkrijgbaar product, niet specifiek voor kinderen met hersenletsel, echter wel (vaak) toegast bij deze doelgroep

Cognitieve functies algemeen

SLIM MAAR...

Productinfo: Bol.com: 29,50 euro; ISBN 9789079729104; 336 pagina's
Dawson en Guare hebben onderzoek vertaald naar praktische adviezen en tips. Het betreft een toegankelijke gids over executieve functies bij kinderen. De gids bevat talloze activiteiten, spelletjes en voorbeelden voor professionals en ouders.

Think Fun

Productinfo: www.thinkfun.nl of www.denkspellen.nl
denk-spelletjes, verschillende niveaus op het gebied van strategie en (ruimtelijk) inzicht.

Cogpack

Productinfo: www.intaal.nl
64 oefeningen voor cognitieve stoornissen, oorspronkelijk ontwikkeld voor psychiatrische patiënten.

PAD Programma Alternatieve Denkstrategieën

Productinfo: Stichting AnimaVeKa; Pakket: 79.95 (+ 5, 00 verzendkosten); www.animaveka.nl
Een in oorsprong voor auditieve beperkingen ontworpen benadering (Mark Greenberg, jaren tachtig, USA), op basis van een leertheoretische benadering. De kracht ervan ligt in het hanteren van conflicten en oplopende en moeilijk controleerbare emoties door het zichzelf d.m.v. denkoefeningen aanleren van alternatieven. Daarnaast staan doelen als: versterking van zelfcontrole, eigenwaarde, sociaal inzicht, motivatie.

Brainbreaker

Productinfo: www.spel4you.nl
Puzzelspelletjes te spelen online. Spelletjes van erg eenvoudig tot een hoog niveau van (ruimtelijk)inzicht.

Kid's skills

Productinfo: ISBN: 9024417457. 15,90 €. Uitgeverij Nelissen www.nelissen.nl.
Een oplossingsgerichte methode waarmee je kinderen kunt helpen hun problemen op te lossen door hen vaardigheden te laten leren.

Kleine Stapjes

Productinfo: Prijs: 65,- euro voor het boek; www.kidsskills.org
Early intervention programma voor kinderen met een ontwikkelingsachterstand.

Agendagebruik, geheugen en oriëntatie

Bereanaanpak, geheugen en inprenting

Productinfo: Tekstboek en oefenboek; Kaat Timmerman en D. van der Schoot; Uitgeverij Acco, februari 2001; Bol.com: 49.95
Training voor Kinderen met geheugen- en inprentingsproblemen,

Pictogenda

Productinfo: Bohn, Stafleu, van Loghum & U. www.pictogenda.nl

De *Pictogenda* is een agenda met pictogrammen, voor kinderen 11n volwassenen die moeite hebben met lezen, schrijven en/of praten. De *Pictogenda* is in de eerste plaats bedoeld als communicatiemiddel. Met behulp van de agenda kun je makkelijk communiceren met mensen in je omgeving over alledaagse gebeurtenissen, activiteiten en afspraken. Je kunt veel beter duidelijk maken wat je bedoelt en je omgeving kan dat omgekeerd ook aan jou.

Het Brein de baas

Het zelf behandelen van geheugenproblemen

M. Blokhorst, L. Slot en F. Winter

ISBN 90-513-155-5

Geheugencursus van Teleac

Productinfo: Vink en Allewijn; ISBN 10 9065332545; ISBN13 9789065332547;

Bol.com:

De geheugencursus worden methodes en technieken aangereikt waarmee het geheugen wordt getraind. Cursusboek en werkboek, videocassettes en audiocassettes beschikbaar.

Het vernuftig geheugen

Productinfo: Paperback, Rheyne Boek; Productinfo: ISBN 9789076141046;

Winkelprijs: 13,95

In *Het vernuftig geheugen* worden methoden en technieken aangereikt waarmee u beter leert onthouden. Ook wordt een helder inzicht gegeven in de werking van het geheugen en de oorzaken van vergeetachtigheid.

Dit boek is een bewerkte uitgave van de succesvolle Teleac-cursus "De geheugencursus".

Aandacht

Berenaanpak, aandacht en werkhouding

Productinfo: Kaat Timmerman; Uitgeverij Acco, april 2002; Bol.com: 19.80(uitleg) en 30.50 voor het oefenboek.

Training voor Kinderen met aandachts- en werkhoudingsproblemen

Visueel-ruimtelijke problemen

Beren-aanpak, oefeningen

Productinfo: Kaat Timmerman; Uitgeverij Acco, september 1998; Bol.com: 32.10

Training voor Kinderen met ruimtelijk-visuele problemen/druk 1

Berenaanpak, didactische map

Productinfo: Els Timmerman, Kaat Timmerman, D. van der Schoot; Uitgeverij Acco, mei 2000; Bol.com: 17.25

Kinderen met ruimtelijk-visuele problemen/druk 1

Communicatie

Gespreksboek

Productinfo: Stichting Afasie Nederland; www.afasie.nl; Kosten:: 55,- euro
Communicatiemiddel voor afasiepatiënten, niet specifiek voor kinderen.

Symbol for Windows

Productinfo: www.symbolforwindows.eu

Een omgeving voor symboolgebruikers. Symbol for Windows software is gemaakt voor het communiceren, lezen en schrijven, leren en spelen met behulp van symbolen.

Gedragsregulatie

Joep en loep speuren naar sporen

Productinfo: A.E. Eenhoorn; Uitgever: Graviant Educatieve Uitgaven Doetinchem

ISBN: 907512936X; Basisset: 53, Sporenboek Aanvulling: 79,-

Kinderen 8-13 jaar die problemen hebben vanwege druk en impulsief gedrag, veelal gediagnosticeerd als ADHD. Verbeteren van zelfcontrolevaardigheden.

Groepstraining.

Cursus 'minder boos en opstandig'

Productinfo: cursuskosten 725,-; meer info op:

www.rinogroep.nl/opleidingen.asp?ID=1193

Deze cursus is voor kinderen van 8 t/m 12 jaar en hun ouders. De cursus is gericht op kinderen met een diagnose ODD of CD, of kinderen die risico lopen een gedragsstoornis te ontwikkelen. In de cursus leren de kinderen hoe zij hun boosheid kunnen voelen aankomen in moeilijke situaties. De ouders krijgen tijdens de cursus de manieren van woede voelen aankomen en beheersen ook mee.

Emoties en verwerking

'Een doos vol gevoelens' en 'een huis vol gevoelens en axen'

Productinfo: Te koop bij Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs; www.cego.be
richtprijs per pakket 160,- euro; Handleiding 12,- euro

Het pakket helpt kinderen dichter bij hun eigen gevoelens te komen en gevoelens bij zichzelf en anderen te herkennen, benoemen en differentiëren.

Een doos vol gevoelens is voor kinderen in het basisonderwijs groep 1-4; een huis vol gevoelens en axen voor groep 2-8 .

ik ben speciaal

Productinfo: Werkboek + CD-rom; Uitgeverij Epo, januari 2005; Bol.com: 25.00
psycho-educatie voor mensen met autisme

Handleiding voor jezelf

Productinfo: Renee Manders en Jan Schrurs; www.viahulp.com

Praktische methode psycho-educatie voor kinderen en jongeren met o.a. een autisme-spectrum stoornis

Vriendenprogramma

Productinfo: www.vriendenprogramma.nl

Preventie van depressie en angst bij kinderen van 7 tot 11 jaar en jongeren van 12 tot 16 jaar.

Ik ben een kei

Productinfo: Trainingshandleiding druk 1; Uitgeverij BSL, augustus 2005; Bol.com: 71.00
Een groepstraining voor kinderen van 8 tot 12 jaar om hun faalangst de baas te worden.

Ontspanning

Relax kids

Productinfo: Uitgeverij Ankh-Hermes, april 2005; Bol.com: 14.50
Marneta Viegas, Sprookjesmeditaties voor kinderen vanaf 5 jaar

Relax kids, De wens-ster

Productinfo: Uitgeverij Ankh-Hermes, november 2006; Bol.com: 14.50
Marneta Viegas, 52 meditaties voor kinderen vanaf 5 jaar

Vermoeidheid, belastbaarheid

Activiteitenweger

Productinfo: In 2008 zijn er artikelen in het tijdschrift voor Ergotherapie verschenen en Meander Medisch Centrum organiseert een scholing.

De cursus kan gevolgd worden in Meander Medisch Centrum in Amersfoort (1 dag)
De kosten van de cursus bedragen 225,-

www.meandermedischcentrum.nl/professionals/afdelingen-specialismen/ergotherapie/de_activiteitenweger

Uitleg:

Dit is een methode waarmee de belasting over de hele dag overzichtelijk, objectief en meetbaar kan worden gemaakt.

Sociale vaardigheidstraining

Leer samen spelen met Tim en Flapoor

Productinfo:

Hankie Gubbels. Een sociale vaardigheidstraining voor kinderen van 6 tot 10 jaar. In Leer samen spelen met Tim en Flapoor spelen de vier hoofdcomponenten van Goldstein: modeling, gedragsoefening, bekrachtiging en transfertraining een centrale rol. De training bevat 15 bijeenkomsten die op speelse wijze worden weergegeven en beschreven in een handzaam werkboek.

Voorlichtingsmaterialen

DVD Hersenletsel en dan.....

Productinfo: Productie van Hersenstichting Nederland en Nederlands Centrum Hersenletsel.

Uitgave van HRMedia; Bestellen via www.hersenletselendan.nl voor 24.95

DVD voor iedereen die te maken krijgt met jongeren met hersenletsel.

Voorlichtingsmaterialen via de Hersenstichting Nederland en Cerebraal

Bijvoorbeeld: De weg na NAH.

www.hersenstichting.nl

www.cerebraal.nl

Categorie 6: Voor sommige domeinen is specifiek aandacht tijdens NAH-revalidatie zonder uitwerking op papier

Agendagebruik

In meerdere centra zijn vaste afspraken over structuur en planning zonder uitgeschreven protocol.

Vertraagd tempo

Er is geen specifieke training maar er wordt in het aanbod van de transitieklas wel rekening mee gehouden in SGMariendael.

Vermoeidheid/belasting-belastbaarheid

In diverse centra wordt verminderde belasting en snellere vermoeidheid in het programma geïntegreerd.

Verkeerstraining

Wordt in verschillende centra door de fysio- en of ergotherapeut aangeboden op het verkeerscircuit.

Conditietraining

Wordt in sommige centra aangeboden door de fysiotherapie.

Depressie

In diverse centra wordt doorverwezen naar psychiater en/of GGZ-jeugdzorg

Verwerking

In diverse centra worden speltherapie, muziektherapie en drama aangeboden om het verwerkingsproces te ondersteunen.

Voorlichting

Op de St. Maartensschool loopt voorlichting als rode draad door het programma heen.